

Іваненко Оксана (м. Київ)

Кандидат історичних наук, старший науковий співробітник відділу історії міжнародних відносин і зовнішньої політики України Інституту історії України НАН України.
УДК 94(477)140.8«В.Вернадський»:«І.Вернадський»

ВПЛИВ І.В. ВЕРНАДСЬКОГО НА ФОРМУВАННЯ СВІТОГЛЯДУ ЗАСНОВНИКА УКРАЇНСЬКОЇ АКАДЕМІЇ НАУК В.І. ВЕРНАДСЬКОГО

Статтю присвячено висвітленню значення постаті видатного українського вченого-економіста й громадсько-політичного діяча І.В. Вернадського у процесі формування системи переконань і цінностей, етичних ідеалів і суспільно-політичних поглядів всесвітньо відомого вченого, засновника Української академії наук, академіка В.І. Вернадського.

Ключові слова: *учений, мислитель, Україна, українська культура, Університет Св. Володимира, Українська академія наук, Чеська академія наук, Французька академія наук.*

В історії світової науки золотими літерами закарбувалося ім'я Володимира Івановича Вернадського — видатного українського вченого-природознавця й мислителя, основоположника геохімії, біогеохімії, радіогеології, вчення про біосферу, академіка Петербурзької АН (з 1909 р.), засновника й першого президента Української академії наук (1918–1921 рр.). Осягнути глибину наукового й суспільно-політичного світогляду В.І. Вернадського неможливо без звернення до історії його родини, до постатей, що справляли визначальний вплив на формування його особистості, починаючи з дитинства та юнацьких років.

До недавнього часу життєвий і творчий шлях батька Володимира Вернадського — Івана Васильовича Вернадського — не знаходив належного висвітлення в науковій літературі. У радянській історіографії його ім'я згадувалося у супроводі усталеного штампу «буржуазний економіст», ученому закидали неприйняття соціалістичних ідей та обстоювання принципів економічного лібералізму, адже І.В. Вернадський критикував общинне землеволодіння, обґрунтовуючи ідеї, що знайшли втілення на початку ХХ ст. у столипінській аграрній реформі. Сучасні українські історики констатують, що постать Івана Васильовича тривалий час перебувала у затінку його всесвітньо відомого сина¹. Поверненню його імені до літопису вітчизняної історії сприяють публікації В. Рожанівського, О. Ковалевської, В. Базилевича й В. Короткого².

Рід Вернадських має давнє козацьке коріння, за родинною легендою він походить від литовського шляхтича Верни, який у роки Визвольної війни під проводом Богдана Хмельницького середини XVII ст. перейшов на бік козаків. Після ліквідації Запорозької Січі, згідно з указом Катерини II від 3 серпня 1775 року, нащадок Верни Іван оселився на Чернігівщині та став священиком. Його син Василь Вернадський був медиком, здобув освіту в Московській медико-хірургічній академії, а 1799 року брав участь у поході союзних російського та австрійського військ під командуванням О.В. Суворова до Італії. Разом із очолюваним ним шпиталем Василь Іванович потрапив у полон до маршала А. Масена, декілька років прожив у Франції, де перейнявся масонськими ідеями. Володимир Вернадський особливо пишався тим, що його дід Василь у своєму шпиталі рятував життя не лише пораненим російським підданим, а й французам. Він однаково дбайливо ставився до всіх своїх пацієнтів, і за це Наполеон I нагородив його найвищою відзнакою Франції — орденом Почесного легіону.

Іван Васильович Вернадський народився в Києві 1821 року. Навчався в Київському повітовому духовному училищі та 1-й Київській гімназії. 1837 року вступив до Університету Св. Володимира. Написана ним у студентські роки праця «О полонизмах в русском языке» здобула високу оцінку ректора Київського університету М.О. Максимовича. З метою підготовки до зайняття в університеті кафедри політичної економії і статистики Іван Васильович упродовж 1840-х рр. удосконалював свою освіту в Німеччині, Великій Британії, Бельгії, Нідерландах, Австрії, Швейцарії. У Парижі він відвідував різноманітні промислові підприємства та благодійні заклади, слухав лекції знаменитих французьких економістів Жерома Бланкі й Мішеля Шевальє. У звіті Університету Св. Володимира за 1847/1848 навчальний рік, що зберігається в Державному архіві міста Києва, з цього приводу зазначається: «Ще 1843 року Рада Університету, з Найвищого дозволу, відправила в чужі краї п'ятьох відмінних кандидатів своїх для подальшого їх удосконалення з метою створити в їх особі викладачів по кафедрам, що залишалися досі вакантними. Відвідавши впродовж трьохлітнього перебування за кордоном, згідно з наданою Радою Університету інструкцією, Німеччину, Францію та Англію, вони по поверненні до Росії призначені П. Міністром Народної Освіти, до здобуття ними вищих учених ступенів, виконуючими посади ад'юнктів по кафедрам, для спеціального вивчення предметів яких вони були відряджені за кордон...»³. Результатом закордонної наукової подорожі Івана Васильовича Вернадського стала його дисертація «Про теорію потреб», яку він успішно захистив у Санкт-Петербурзі 1847 року. У 1849 році вчений здобув ступінь доктора історичних наук, політичної

економії і статистики. Упродовж 1849–1856 років він був професором спершу Київського, а згодом Московського університетів.

У 1856–1867 роках Іван Васильович перебував на посаді чиновника особливих доручень при міністрі внутрішніх справ у Петербурзі, видавав журнал «Экономический указатель». Значного резонансу набула доповідь ученого на Міжнародному статистичному конгресі у Відні 1857 року. І.В. Вернадський брав участь у підготовці селянської реформи 1861 року, виступав проти запровадження великих викупів за звільнення селян. У 1862 році він одружився з Ганною Петрівною Константинович — представницею давнього козацько-старшинського роду. Її дядьком був один із засновників Кирило-Мефодіївського товариства Микола Іванович Гулак. 12 березня 1863 року в сім'ї Вернадських народився син Володимир. 1868 року родина переїхала до Харкова, а отже, дитинство майбутнього всесвітньо відомого вченого Володимира Івановича Вернадського було пов'язане з Україною. Під впливом батьків він змалку прилучився до світоглядних уявлень, морально-етичних принципів, усної народної творчості українського народу, на все життя зберіг відданість українській культурі. Володимир Іванович згадував: «Батько і мати мої були киянами. В обох родинях були живі національні українські традиції. Мої дитячі роки (1868–1876) я провів на Україні, в Полтаві та Харкові, бував і в Києві...

Батько і мати добре знали українську мову. Мати, дуже музична, з великим голосом (меццо-сопрано) — прекрасно співала українські пісні, бували дома й хори. На мене це дуже сильно діяло, хоча я це нічим зовні і не проявляв. Я був дуже замкнутою дитиною»⁴.

У родині Вернадських панували культ декабристів, негативне ставлення до самодержавства, атмосфера демократизму, загальнолюдських принципів гуманізму. Батьки з дитинства прищепили Володимирі громадську відповідальність, повагу до простого народу, до важкої праці. Іван Васильович був послідовним противником кріпацтва, і коли на початку 1850-х років одержав як придане за першою дружиною Марією Шигаєвою маєток з кріпаками, то одразу ж їх звільнив.

І.В. Вернадський завжди тримав руку на пульсі найважливіших подій європейського наукового й суспільно-політичного життя, позначеного ідеями академічних і громадянських свобод. Він глибоко усвідомлював необхідність лібералізації суспільно-політичного ладу Російської імперії шляхом запровадження конституційно-правових інститутів. Одного разу, коли у Вернадських гостював професор Харківського університету Д.І. Каченовський, Іван Васильович підізвав до себе сина Володимира та сказав: «Мій батько думав, що я доживу до конституції, але я цього не думаю, але впевнений, що Володя буде жити у вільній країні»⁵.

Великий вплив на Володимира Вернадського справили розповіді батька про народного героя Італії, діяча Рісорджименто Дж. Гарібальді. Майбутній академік згадував, що батько розповідав йому історію України зовсім не так, як вона викладалася в гімназії. З батьківської бібліотеки він черпав українські видання, зокрема, знайшов у ній окремі номери «Основи» — першого українського суспільно-політичного й літературно-мистецького журналу, що видавався в Петербурзі впродовж 1861–1862 років. І.В. Вернадський підтримував зв'язки з М.О. Максимовичем, Т.Г. Шевченком, М.І. Гулаком, М.І. Костомаровим, В.М. Білозерським, П.О. Кулішем, Г.Ф. Квіткою-Основ'яненком, Х.Д. Алчевською та багатьма іншими діячами української культури.

У період навчання в Харківській класичній гімназії Володимир Вернадський разом із батьком та всією своєю родиною здійснив першу в житті поїздки за кордон — на Віденську міжнародну виставку 1873 року. Під час цієї подорожі Вернадські також відвідали Дрезден, Венецію, Женеву, Невшатель. Найбільше враження на 10-літнього Володимира справила Прага. Батько багато розповідав йому про Чехію та ділився своїми мріями переселитися до більш вільної країни.

У 1876 році, перебуваючи за кордоном, батько і син Вернадські із західноєвропейської преси отримали приголомшливу для них інформацію щодо видання сумнозвісного Емського указу Олександра II. У період навчання в Петербурзькій гімназії Володимир Вернадський у щоденниковому записі від березня 1878 року висловив своє обурення з приводу порушення прав українців: «Жахливо утискають малоросів. Драгоманову навіть в Австрії не дозволили видавати газету малоросійською мовою. В Росії зовсім заборонено друкувати книги моєю рідною мовою. На канікулах я з усім завзяттям візьмуся за неї. В Києві, якщо в якому-небудь домі побачать портрет Шевченка, то його відбирають. Незважаючи на те, що багатьох беруть до в'язниці за вечорниці малоросійські, але вони безперестанку бувають. У Галичині малоросійська народність дуже піднялася. Кращі малоросійські родини переселяються туди»⁶.

Надання загальноєвропейського резонансу обговоренню проблем розвитку української культури в межах Російської імперії сприяв М.П. Драгоманов, який узяв участь у Першому Міжнародному літературному конгресі письменників Європи в Парижі (1878 р.), де головував В. Гюго, і підготував доповідь «*La littérature Oukraïnienne proscrire par le gouvernement russe*» («Українська література, проscribeвана російським урядом»), спрямовану проти ганебного Емського указу 1876 року. У такий спосіб він прагнув привернути увагу учасників конгресу до ситуації, «...в якій опинились письменники одного народу, представники однієї літератури, котра покликана здійснювати свою місію в розвитку європейської циві-

лізації»⁷. Творчістю М.П. Драгоманова В.І. Вернадський захопився ще в юнацькі роки під впливом батька. Він старанно студіював його праці, перечитав томи часопису «Громада», які Драгоманов видавав спільно з С. Подолинським у Женеві. Пізніше В.І. Вернадський згадував, що вже після смерті батька, 1888 року в Парижі, він швидко зійшовся з Драгомановим завдяки тому, що був добре обізнаний з його творчістю.

Володимир Вернадський ще більше зблизився з батьком, коли той перебував у відчаї через втрату сина від першого шлюбу Миколи. Відтак, саме на сина Володимира Іван Васильович покладав великі надії як на продовжувача родинних традицій Вернадських. Посіяні ним зерна потрапили на благодатний ґрунт і зійшли на славу українського народу, на користь світової науки.

Наукові здобутки Володимира Івановича Вернадського високо оцінені за кордоном. Його обрано іноземним членом Чеської академії наук (1926 р.), членом Природознавчого клубу в Празі, членом-кореспондентом Празького природознавчого геологічного товариства. Загально-визнаним є його вплив на розвиток празької мінералогічної і геохімічної наукової школи.

Критикою радянської політики в галузі науки були пронизані виступи В.І. Вернадського на засіданнях загального зібрання Академії наук СРСР. Так, у своєму звіті про закордонне відрядження від 1927 року вчений висловив обурення з приводу того, що незважаючи на запрошення від Карлового університету, йому не надали дозвіл на відвідання Чехословаччини. Але ж поїздка до Праги була для нього необхідною, і відмова в ній зашкодила його науковій роботі, оскільки у Радянському Союзі на той час не було жодного мінералогічного інституту, забезпеченого таким обладнанням, як інститути при університетах у Брно та Празі. Вернадський зауважував у своєму звіті: «...я був позбавлений можливості заїзду до Праги, де створено новий радієвий інститут, обладнаний, завдяки достатнім коштам, наданим чехословацьким народом, за останнім словом науки, і який мені важливо було бачити. Як відомо, радієвий інститут Союзу обладнаний дуже бідно, і я думав добитися коштів для його підйому, з'ясувавши, як здійснена справа облаштування радієвого інституту в короткий строк однією з відносно невеликих держав Заходу»⁸.

Наступного 1928 року вчений усе-таки отримав від Академії наук та народного комісаріату освіти закордонне відрядження, впродовж якого прочитав французькою мовою 16 лекцій у Карловому університеті та відвідав Державний радієвий інститут у Празі. Результатом цієї поїздки стала особлива записка, яку Вернадський представив Президії АН СРСР. У ній він висловив свої міркування з приводу погіршення умов науково-дослідної роботи в Радянському Союзі та покращення їх на Заході.

Вернадський акцентував увагу на тому, що Державний радієвий інститут у Празі за рік діяльності досяг більших наукових результатів, ніж чисельніший за кількістю співробітників Державний радієвий інститут у Ленінграді за всі шість років свого існування.

1928 року Володимира Івановича Вернадського було обрано членом-кореспондентом Французької академії наук по секції мінералогії. На засіданні її секретного комітету від 4 червня 1928 року на підтримку кандидатури Вернадського виступив французький кристалограф і мінералог, член Французької академії наук з 1907 року В.-Ф.-Ф.-О. Валлеран, який у своїй доповіді здійснив узагальнюючий огляд наукового доробку українського вченого, згадав про його дослідження в паризькій лабораторії професора Коллеж де Франс Ле-Шательє (1889 р.) та викладацьку діяльність у Сорбонні упродовж 1923–1924 років. Великою популярністю користувався курс лекцій Вернадського з геохімії, виданий у Франції 1924 року.

Отже, визначальний вплив на формування особистості Володимира Івановича Вернадського мали прищеплені йому з дитинства батьком Іваном Васильовичем палка любов до України, української мови, яку він уважав своєю рідною мовою, відданість демократичним цінностям і дух волелюбності. Подорожі за кордон, передусім до Європи, перші з яких були здійснені разом із батьком, у подальшому стали невід'ємною складовою наукової кар'єри Володимира Вернадського, що сприяли розширенню спектру його міжнародної співпраці та реалізації його найвищої мети — служіння науці.

Іваненко Оксана (з. Київ)

Кандидат исторических наук, старший научный сотрудник отдела истории международных отношений и внешней политики Украины Института истории Украины НАН Украины.

xenie_78@mail.ru

Влияние И.В. Вернадского на формирование мировоззрения основателя Украинской академии наук В.И. Вернадского.

Статья посвящена освящению значения личности выдающегося украинского учёного-экономиста и общественно-политического деятеля И.В. Вернадского в процессе формирования системы убеждений и ценностей, этических идеалов и общественно-политических взглядов всемирно известного учёного, основателя Украинской академии наук В.И. Вернадского.

Ключевые слова: учёный, мыслитель, Украина, украинская культура, Университет Св. Владимира, Украинская академия наук, Чешская академия наук, Французская академия наук.

Oksana Ivanenko (Kyiv)

Senior Research Fellow of the Department of History of International Relations and Foreign Policy of Ukraine at the Institute of History of Ukraine at the National Academy of Sciences of Ukraine, Candidate of Historical Sciences.

I.V. Vernadsky's influence on the worldview formation of the founder of the Ukrainian Academy of Sciences V.I. Vernadsky.

This article deals with the significance of the personality of the eminent Ukrainian economist and public figure I.V. Vernadsky during the formation of beliefs and values system, ethical ideals and political views of the world-renowned scientist, the founder of the Ukrainian Academy of Sciences V.I. Vernadsky.

Keywords: *a scientist, a philosopher, Ukraine, Ukrainian culture, St. Vladimir University, Ukrainian Academy of Sciences, Czech Academy of Sciences, French Academy of Sciences.*

¹ Рожанівський В. У затінку імені сина // Історичний календар (1999). — К., 1998. — С. 113–114.

² Ковалевська О. Видатний учений, освітянин і громадський діяч // Вісник НАН України. — 2001. — № 5. — С. 58–63; Вернадський І. Витоки. Творча спадщина у контексті історії економічної думки в Україні. — К., 2009; Базилевич В.Д., Короткий В.А. Економіст Іван Васильович Вернадський. — К., 2012.

³ Державний архів міста Києва. — Ф. 16. — Оп. 465. — Спр. 73. — Арк. 1–2 зв.

⁴ Страницы автобиографии В.И. Вернадского. — М., 1981. — С. 10.

⁵ Там же. — С. 17.

⁶ Там же. — С. 23.

⁷ Драгоманов М. Українська література, проscribeвана російським урядом / Пер. з фр. — Л., 2001. — С. 50.

⁸ Отчёт о заграничной командировке акад. В.И. Вернадского в 1927 г. // Известия АН СССР. — 1927. — № 18. — С. 1645.

⁹ Отчёт о заграничной командировке В.И. Вернадского в 1928 г. // Известия АН СССР. — 1928. — № 8–10. — С. 492.